

beror paa, at han i nogen Grad mangler Evne til at sammenfatte og samle sig om et Hovedpunkt? Men det er dog virkelig dertil, en historisk Forfatter, der sysselsætter sig med Spørgsmaal af væsentlig Betydning, bør naa.

Min Dom om den foreliggende Bog kan sammenfattes i følgende:

Forfatteren har gennemarbejdet et begrænset, men meget vigtigt Emne med stor Flid og Omhu. Han har omhyggeligt udredet et Hovedpunkt i Danmarks nationalpolitiske Historie i det 19. Aarhundrede. Et rigt, meget værdifuldt nyt Materiale har han behandlet med god Kritik og derved ydet et vigtigt Bidrag til dansk Historie. Men indenfor den rimelige Begrænsning, han har givet sin Bog, har han ikke formaaet at behandle alle Sider tilfredsstillende. Medens Fremstillingen af de rent administrative Enkeltheder vistnok er udtømmende og i alt væsentligt afsluttende, har Forf. ikke formaaet ved en indgaaende Skildring af de handlende Personer at angive denne betydningsfulde Administrations Baggrund og rette Plads i den nationalliberale Politik. Holger Hjelholts Bog er derfor ikke blevet det endelige Værk om Sprogordningen, kun en Del af dette, om man vil en Forstudie. Men denne efter mit Skøn væsentlige Anke udsletter ikke Arbejdets Fortjenester; Bogen indeholder saa meget nyt og værdifuldt, at den ubetinget forekom mig velegnet til at forsvares for og skaffe Forfatteren den filosofiske Doktorgrad.¹

Aage Friis.

H. P. Hanssen: Fra Krigstiden I-II G. B. N. F. 1924. I den mægtige Krigsliteratur er Dagbøger et forholdsvist sjældent Fænomen. De aktive Deltagere i de store Begivenheder, som har udtalt sig efter Freden, har næsten alle gjort det i Selvforsvar og har benyttet samtidige Akter og Optegnelser som Del af disse stærkt advokatoriske Indlæg. Gennemgaaende har Tempoet ogsaa været saa stærkt, at der ikke blev levnet Tid til Dagsoptegnelser. Denne Meddelelsesform er blevet forbeholdt dem, der i mere eller mindre udpræget Grad var Tilskuere ved det store Spil; paa engelsk Side gælder dette Oberst Repington, der førte Pennen og ikke Sværdet; paa tysk Side ser vi af Scheidemanns »Der Zusammenbruch«, at den social-

¹ Ovenstaaende er Hovedtræk af en officiel Opposition ved Bogens Forsvar for den filosofiske Doktorgrad.

demokratiske Politiker i hvert Fald til Tider har gjort lignende Optegnelser som den danske Rigsdagsmand. Men H. P. Hanssen var i særlig Grad den udenforstående Tilskuer; han færdedes midt i Milliarpaladsets bevægede parlamentariske Liv, men uden at kunne gribe direkte ind i dets Gang før i Krigens sidste Maaneder — 1. November 1918 klager han endelig i et Brev til sit Hjem over, at han ikke længer har Tid til at føre sin Dagbog («Grænsespørgsmaalet» S. 38) — Han var, som han selv siger i Forordet, »den rolige, kølige Iagttager«. Men netop for ham, der følte sig som Fremmed paa sin »ensomme Post« (I S. 19), blev Dagbogen noget ganske særligt, den var hans Fortrolige i trange Tider, til den alene kunde han uforbeholdent meddele Tanker og Følelser, og derfor faar den, foruden andre Fortrin, det Præg af *document humain*, som leder Tanken hen paa Fyrstinde Blücher von Wahlstatt's »An English Wife in Berlin«.

H. P. Hanssen kalder i sin Undertitel Værket »Dagbogsop-tegnelser«. Man faar næppe herved det rigtige Indtryk af, hvad det drejer sig om. Til Tider kan Beretningen tørre ind til blotte Resuméer (se f. Eks. I 127), men til andre gaar det langt ud over, hvad man i Almindelighed betegner som »Dagbøger«. Ved mange Lejligheder drejer det sig nemlig om Skitsering af Tildragelser, om Referater af Samtaler, som H. P. Hanssen med en beundringsværdig og utrættelig Trang til at fæstne selve den historiske Udviklingsflugt paa Papiret, har nedskrevet umiddelbart efter, at de er foregaaet; man følger mange Gange Begivenhederne ikke fra Dag til Dag, men fra Time til Time, ja i visse Tilfælde er det, der nu staar med sort paa hvidt i »Fra Krigstiden«, bleven til under selve de dramatiske Optrin; dette gælder saaledes Referaterne af Forhandlingerne i Finansudvalgets lukkede Møder. Vi har altsaa her en Kilde af sjælden Samtidighed for os. Hvad der imidlertid kan mane til nogen Forsigtighed, er det stærkt literære Præg, enkelte af Optegnelserne har faaet. Det kan delvis have sin Forklaring i, at Dagbogen, som tidligere fremhævet, er Forfatterens Medsammensvorne, at han tater til den som til en Ven, og disse Meddelelser faar under den gamle Bladmands Haand ganske naturligt et let journalistisk Sving. Men man frygter alligevel somme Steder for, at det drejer sig om en senere Gennemarbejdelse før Udgivelsen, der i nogen Grad kan svække Dagbogsop-tegnelsernes Værdi netop som *samtidig* Kilde. For de sidste Maaneders Vedkommende giver H. P. Hanssens ovenciterede Bog »Grænsespørgsmaalet« i den Henseende visse Holdepunkter, og et enkelt Eksempel vil oplyse, hvad det drejer sig om:

Den 14. November 1918.

»Grænsespørgsmaalet« S. 69.

Var som sædvanlig vaagen fra Kl. 3 og laa og gennemtænkte Sagerne. Kl. 7 bankede Friis paa, og vi havde en længere Konference.

»Fra Krigstiden« II 403

Jeg var som sædvanlig tidlig vaagen og laa fra Kl. 3 af og gennemtænkte Sagerne. Kl. 7 bankede det paa min Dør, og Professor Aage Friis traadte ind. Vi havde en længere Konference.

Gengivelsen i »Grænsespørgsmaalet« er ganske ejensynlig enten den egentlige Dagsoptegnelse eller den Version, som kommer denne nærmest; i det senere Værk ser vi den videre stilistiske Udformning. Forskellen er tilsyneladende ganske uvæsentlig, men alligevel forsvinder i »Fra Krigstiden«s Redaktion ethvert Spor af den Kendsgerning, at Prof. Friis Dagen før havde været sammen med H. P. Hanssen og de to sønderjydske Landdagsmænd. Det kan være en ringe Ting, men kildemæssigt set vilde Værket have vundet ved, at vi fik Optegnelserne i deres virkelige Skikkelse.

Hvad Fejltegnning, der kan indløbe paa Grund af dette Forhold, vil dog sikkert kun vedrøre de rene Enkeltheder. Og i en anden Henseende har »Fra Krigstiden« et stort Fortrin. Udgivelsen synes at være foretaget uden smaalig Sigten: alt, hvad H. P. Hanssens Dagsoptegnelser indeholdt, er tilsyneladende taget med. Der er »adskilligt af Interesse«, som *ikke omtales*, fordi Forfatteren, som han siger i Forordet, af Hensyn til »Faren for Husundersøgelse og Beslaglæggelser« ikke har »turdet betro Papiret« disse Ting. Det gælder naturligvis særligt, hvad der vedrører Tilstandene hjemme i Nord-Slesvig, det Haab, som han gentagende noterer, er vakt, og Forholdet til Vennerne hinsides Grænsen. »Fra Krigstiden« faar saaledes et Dobbeltansigt, det ene, som væsentlig tegner sig under Datering: »Aabenraa«, er betydelig mere udtryksløst end det, der følger efter Dateringen: »Berlin«; og hvad angaar førstnævnte Side af Sagen, var der ganske sikkert stadig Plads for et Memoireværk fra H. P. Hanssens Haand, hvor han efter Hukommelsen, støttet til Dagbøgerne, fortalte, hvad der ikke er nævnt i disse. Men skorter det altsaa af de anførte Grunde noget ved Aabenraa-Notaternes Fuldstændighed, har Hensyn af denne Art i langt ringere Grad gjort sig gældende ved Optegnelserne om den tyske Udvikling, som han saa den fra Rigshovedstaden. Og samtidig har H. P. Hanssen, som sagt, i 1924 kunnet gengive alt, hvad han nedskrev mellem 1914 og

1918, fordi den store Krig har sat et Skel, som rykker Tildragelser, der er mindre end et Tiaar fjærnede i Tid, tilbage i et rent historisk Perspektiv. Aktuel politisk Betydning faar Begivenhederne gennemgaaende først, naar de ligger efter Vaabenstilstanden i 1918; Forfatteren har da ogsaa standset Offentliggørelsen af Dagbogsoptegnelserne med Krigstidens Ophør. Og derfor maa en Udgave af deres Fortsættelse fra de følgende bevægede Aar, der sikkert vil kaste Lys over mange Episoder, som nu er dunkle i det slesvigske Spørgsmaals Historie, afgjort høre Fremtiden til. Men skønt Forholdene i Hovedsagen ligger saaledes, er der alligevel ogsaa for de foregaaende Aars Vedkommende visse Ting, som maaske hellere burde være forblevne utrykte. De tyske Memoireforfattere har — i karakteristisk Modsætning til de engelske — ganske vist intet nægtet sig i den Henseende, og lad ogsaa være, hvad der refereres af Politikernes fortrolige Udtalelser, de boer alle efter Krigen i et Glashus, men enkelte af H. P. Hanssens journalistiske Hjemmelsmænd har næppe været glade ved at faa deres Navne og i visse Tilfælde Kilden for deres Meddelelser udleveret selv en halv Snes Aar efter, at Begivenhederne har fundet Sted.

Fra et rent historisk Synspunkt vil man dog kun kunne glæde sig over den hensynsløse Offentliggørelse. I deres uændrede Form giver Dagbøgerne netop en Række værdifulde Situationsbilleder ridsede op af en aarvaagen Iagttager, der skarpt forstaar at skelne mellem Nuancen i Stemningen, da han rejser til og fra Berlin i August 1914, og som har givet sit varige Bidrag til Skildringen af Omvæltningen den niende November. Karakteristiske Episoder fra de historiske Dage er ligeledes gennem »Fra Krigstiden«s Blade bleven bevaret fra Forglemmelse, som den med Tyrken, der Natten mellem 3. og 4. August 1914 omfavnedes paa et Restaurationsbord af en tysk Dame som det store Fædrelands eneste Ven (I 29), og Südekums Epigram to Aar senere: »Theobald (Bethmann Hollweg) kehre bald zurück!« da Rigsdagen havde gjort Bekendtskab med Efterfølgeren, »der Zeitgenosse« (Michaëlis). Der kunde nævnes adskilligt andet af denne Slags, men i en historisk Anmeldelse bliver Spørgsmaalet alligevel, om Værket giver mere end Indtryk og Anekdoter.

Dagbøger er et Kildemateriale af ejendommelig Art. De er i egentligste Forstand samtidige Beretninger, og netop H. P. Hanssens Optegnelser er det, som allerede nævnt, i ganske særlig Grad. Alligevel er det et meget bedragerisk Stof at arbejde med. Baade Forfatterens egne Indtryk og de Meddelelser, han modtager og nedskriver, kan i mange Tilfælde alene repræsentere

rent forbigaaende Stemninger, og hertil kommer, at en stor Del af den efemere Velunderrettethed, som nedfældes i Dagsnotitser, ved nøjere Undersøgelse viser sig at være meget daarligt underbygget; selv de, der har erfaret Nyhederne fra »paalidelig Kilde«, løber alt for ofte med en halv Vind. H. P. Hanssens Dagbogsoptegnelser gør i den Henseende ingen Undtagelse fra Reglen ja er maaske i mange Tilfælde i høj Grad prægede heraf. Den danske Rigsdagsmand, der var noget for sig, blev netop den, man ganske naturlig udtalte de flygtige Tanker til, som man ikke nævnede overfor nærmere staaende, og hans i og for sig fortrinlige parlamentariske Forbindelser standsede væsentlig ved irisdiede og socialdemokratiske Kredse, der atter stod ret fjærnt fra Begivenhedernes virkelige Centrum. Medens H. P. Hanssen derfor har kunnet optegne adskilligt om frisindede Politikeres Opfattelse angaaende Muligheden og Ønskeligheden af en Løsning paa det nord-slesvigske Spørgsmaal efter Krigen, tier Dagbogsoptegnelserne fuldstændig, naar det gælder den *altyske* Henvendelse til Rigsregeringen vedrørende en Ordning af det dansk-tyske Mellemværende, som vor Gesandt i Berlin kunde berette om i December 1914, (»Det slesvigske Spørgsmaals diplomatiske Historie 1914—20« ved Fr. le Sage de Fontenay S. 8), en baade interessant og for Danmarks Forhold til Vestmagterne ikke ufarlig Drøftelse, som vistnok strakte sig i hvert Fald et godt Stykke ind i 1915. Ligeledes var de nævnte politiske Venner ogsaa mange Gange kun i Stand til at give halv Besked. Det var i og for sig rigtigt, naar de Uafhængiges Fører, Haase, den 13. Oktober 1916 averterer sin danske Kollega om Troppesamlinger og Skyttegravsanlæg overfor Danmark og Holland (I S. 225—26), men vi ved nu, at det her kun drejede sig om Sikringsforanstaltninger fra den øverste Hærledelses Side for det Tilfælde, at de hidtidige Neutrale skulde erklære Krig, naar den skaanselsløse U-Baadskrig aabnedes. (Smlgn. Ludendorff: *Meine Kriegserinnerungen* S. 191, jfr. 252).

I det hele vilde Værdien af »Fra Krigstiden« som historisk Kilde have været en ganske anden, hvis der ikke havde eksisteret en tysk Krigslitteratur forfattet af Mænd, som sad paa de ansvarlige Pladser. En Mængde af de Problemer, som H. P. Hanssens »Dagbogsoptegnelser« drejer sig om, er allerede behandlet af Politikere, som stod i selve Afgørelsernes Brændpunkt; væsentlig nyt til Bedømmelse af den almindelige tyske Udvikling kan »Fra Krigstiden« følgelig ikke give. Alligevel har Bogen sin Betydning. Ogsaa Danskernes Repræsentant deltog i Finansudvalgets fortløbende Møder, fra hvilke der i Samtiden kun offentliggjordes et

kort, officielt, tendentiøst Resumé; H. P. Hanssens lange Gen-givelser af disse Forhandlinger bliver derfor en Kilde af meget høj Rang, saa længe de stenografiske Referater ikke er publicerede. Ganske vist er de Brydninger, som her genspejler sig, kendte nok; de stridende Synspunkter og Paastande har været fremme i Memoireværkerne, men de er her ført til Bogs i deres kontro-verselle Tilspidsethed under Debatten af en objektiv Tilhører. Vi faar paa denne Maade Udtalelserne i en Form, deres Ophavs-mand ikke kan løbe fra, som f. Eks. Helfferichs Bemærkning den 31. Januar 1917 ved den skaanselsløse U-Baadskrigs Begyn-delse, at »inden Høst vil Ø-Riget (England) sprælle som en Fisk i Klitten — og bede om Fred«, (I S. 238), samt Marineminister Capelles Forsikring den følgende Dag, at »Militært set er Amerika lig Nul«, og »et bedre Jagtbytte (end Troppetransportskibene) kan vore Undervandsbaade jo ikke ønske sig« (I S. 244). — Senere, da ikke et eneste af disse var bleven sænket, undskyldte Capelle det, som bekendt, med, at de var gaaet til Havnene i Bis-caya-Bugten og var bleven konvoyerede! — Til Tider er ogsaa enkelte virkelig dramatiske Episoder blevne bevarede i H. P. Hanssens Referater, saaledes fra Mødet den 12. Januar 1916, da han forstod, at »Klædet var . . . skaaret itu mellem de Konserva-tive og Hr. v. Bethmann-Hollweg« (sic) [I 163], og den 24. Sep-tember 1918, da Stemningen vendte sig mod Grev Hertling (II 305). Iøvrigt uddyber disse Referater det kendte Billede af Rigsdagens Magtøsløshed, de Konservatives Desperation og Socialdemokraternes større Nøgtørnhed overfor Betydningen af de militære Resultater, men ogsaa af deres Naivitet, naar det gjaldt Virkningerne af deres egne Fredsaktioner paa Stemningen i de allierede Lande.

I Vurderingen af Situationen i dens Helhed var H. P. Hanssen selv, trods tyske Omgivelser, der kan paavirke hans Sprog, altid paa den rigtige Side takket være hans kendte optimistiske Syn. Han, der den 11. September 1914 — gennem Tilfældighedens Spil i de samme Dage, som saa Tyskernes Tilbagetog fra Marne — sammen med afdøde Tobaksfabrikant M. Andresen lod Automo-bilen standse ved Krusaa paa det Sted, hvor »Danmarks Grænse (vilde) blive sat efter Krigen, hvis Pragfredens § 5, som vi begge haaber, bliver udført«, gjorde 22. December 1917 paa et Møde af danske Tillidsmænd ogsaa gældende, at »Tysklands endelige Nederlag (var) uundgaaeligt, fordi dets Reserver var udtømte, mens de Allierede endnu havde rige Hjælpesilder, og deres Kræf-ter voksede fra Dag til Dag. Jeg tvivlede derfor heller ikke om, at vi ved Fredsslutningen vilde naa vore Ønskers Maal, hvis vi

var aarvaagne paa vor Post og rede til modigt at gribe ind i rette Øjeblik«. (II 180—83). Det Mod viste H. P. Hanssen ti Maaneder senere, at han sad inde med; og den Raadsnarhed, der under hele Krigstiden havde præget hans rastløse og opofrende Arbejde for at lette sine Landsmænds Kaar baade hjemme og ved Fronten, — hvad Dagbogsoptegnelserne giver talrige Eksempler paa — svigtede ham heller ikke i de afgørende Efteraarsdage 1918. Der er noget betegnende for hans hele taktiske Holdning i det Svar, han selve den 9. November gav den kendte polske Fører Korfanty, da denne spurgte ham om hans Mening angaaende Nationaliteternes Holdning til eventuelt Valg af en tysk Nationalforsamling: »Vi skøi foreløbig roligt afvente Begivenhedernes Udvikling og saa handle efter Konduite, naar Tiden er inde«.

Erik Møller.
